

Argamum. Descoperiri monetare. Conspect preliminar

MIHAELA IACOB, MIHAELA MĂNUCU-ADAMEȘTEANU și GH. POENARU BORDEA

Reluarea săpăturilor arheologice organizate la Orgame – Argamum în 1965 a avut ca rezultat și colectarea unui număr mare de monede antice și bizantine, ce se eșalonează între sec. VI a.Chr. și VII p.Chr. Cele mai multe provin chiar din săpătură, aparținând unor contexte arheologice mai mult sau mai puțin bine precizate, la care s-au adăugat și în acest caz altele, descoperite întâmplător în zona investigată sau în apropierea ei. Chiar dacă valoarea lor științifică nu este absolut egală din motive lesne de înțeles, ele constituie totuși în totalitate, prin împrejurarea că au aparținut cândva locuitorilor cetății, un izvor important nu numai pentru istoria locală, ci și pentru a Dobrogei greco-romane, ori, în termenii istoriei antice, a Moesiei, respectiv a Moesiei Inferior și mai apoi a Scythiei Minor.

Pentru moment, lăsând la o parte un tezaur, despre care va fi vorba la locul potrivit, evident tot preliminar, „capitalul” reprezentat de monedele descoperite izolat în cetate, însumează 448 exemplare, la care se vor mai adăuga desigur și alte câteva aflate în prezent în curs de curățare ori care, dintr-o pricină oarecare, nu ne-au fost pentru moment accesibile. Din acestea, 113 monede (25,22% din total) au rămas deocamdată neidentificate sau insuficient identificate, căci, pentru majoritatea lor, se știe că sunt emisiuni din secolele IV–V și unele păstrează oarecari șanse de a putea fi încadrate ceva mai exact din punct de vedere cronologic, cu ocazia unei reexaminări globale a materialului, absolut necesară în momentul definitivării catalogului în vederea publicării.

Făcând abstracție de neidentificate și luând în calcul doar materialul identificat, constând din 335 de monede (100%), cele grecești din perioada

autonomiei, în număr de 57, reprezintă 17,01% din total.

Cele mai vechi sunt două monede-vârf de săgeată, considerate de unii numismați ca semne premonetare¹, dar care sunt, în realitate, ca și delfinașii olbieni aproximativ contemporani, monede de o formă particulară², ceea ce s-ar putea formula eventual ca „money but not coins”³. În linii generale ele se pot data în a doua jumătate a sec. VI și la începutul celui următor, cel mult până spre mijlocul său⁴, incluzând aici și ultima lor etapă ce face tranziția la monedele propriu-zise și ne este cunoscută pentru moment doar pentru Histria și Apollonia prin vârfuri de săgeți-lingouri care au

¹ A. Aricescu, SCN, 6, 1975, p. 17–24; C. Scorpan, SCN, 7, 1980, p. 25–34, Mihaela Mănuclu-Adameșteanu, SCN, 8, 1984, p. 17–24; cf. Sara Sorda, în *Atti del V° Convegno del Centro Internazionale di Studi Numismatici*, Roma, 1976, p. 61–74, eadem, *AnnIstNum* 26, 1979, p. 185–206.

² C. Preda, H. Nubar, *Histria III. Descoperirile monetare 1914–1970*, București, 1973, p. 17–19 (C. Preda); V. Mihăilescu-Bîrlița, *Dacia răsăriteană în secolele VI–I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, p. 36–39, le numesc „semne monetare”; Gh. Poenaru Bordea, E. Oberländer-Târnoaveanu, în *Actes du II° Congrès International de Thracologie*, Bucarest, 4–10 septembre, 1976, București, 1980, p. 141–150; V. V. Ruban, în *Numizmatika antičnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1982, p. 15–20; V. A. Anochin, în *Ol'vija i ee okrug*, Kiev, 1986, p. 69–87, le numesc „monede vârfuri de săgeată”; cf. mai recent, C. Preda, *Klio*, 73, 1991, p. 20–27; Mihaela Mănuclu-Adameșteanu, Gh. Poenaru Bordea, *BSNR*, 86–87, 1992–1993, 140–141, p. 125–127 și notele 5–17 de la p. 130.

³ H. B. Wells, *SAN*, 9, 1978, 1, p. 6–9 și 12; idem, *SAN*, 9, 1978, 2, p. 24–26 și 31; idem, *SAN*, 13, 1982, 3, p. 57–58; idem, *SAN*, 14, 1983, 4, p. 53–54.

⁴ C. Preda, H. Nubar, *loc. cit.* (C. Preda) a doua jumătate a sec. VI; Gh. Poenaru Bordea, E. Oberländer-Târnoaveanu, *op. cit.*, p. 148–149, până pe la ±475; V. Mihăilescu-Bîrlița, *op. cit.*, p. 37.

reprezentată pe una din fețe roata, ca simbol solar, în cazul primei cetăți, sau litera A ori ancora, în cazul celeilalte⁵. Ele sunt urmate de 29 monede turnate cu roata și legenda IΣT ce aparțin în mod normal veacului V și începutului sau, poate, primei jumătăți a celui următor⁶, chiar dacă mai recent s-a propus o datare a lor încă din sec. VI pe baza unui mic depozit descoperit în context arheologic „pe vechiul *podium* al templului Afroditei, în primul nivel de distrugere”⁷. Tot cândva în secolele V–IV se datează o monedă divizionară histriană de argint⁸, a cărei stare precară de conservare nu permite deocamdată o situare a ei mai precisă în termeni de cronologie absolută sau măcar relativă.

Cu observația că ne lipsesc monedele de bronz bătute cu roată și legenda IΣT⁹, care fac tranziția la seria monetară histriană aparținând secolelor IV–II, eventual prelungindu-se un timp și în cel următor, avem, din seriile bătute în atelierul Histriei, 10 exemplare cu zeul fluvial Istros, două cu capul lui Apollon, câte una cu cap Demetra și cap Hermes, la care se adaugă încă două cu tipul de avers

⁵ M. Lazarov, *Quelques considérations sur la diffusion des monnaies -flèches et des monnaies dauphins en Dobroudja*, comunicare la *International Symposium „Numismatik and Sphragistic Contributions to Ancient and Medieval History of Dobroudja”*, Dobrich, October 4–8 1993; Mihaela Mănuclu-Adameșteanu, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 127; vezi deocamdată asemenea piese publicate în catalogul de licitație *Numismatik Lanz*, München, 62, 26 XI 1992, p. 13, nr. 125, ilustrată la pl. 6, evident pentru Histria, și nu „Istrianon Limen” și p. 14, nr. 144, ilustrată la pl. 7, pentru Apollonia; o monedă-vârf de săgeată cu roata pe avers, de un interes particular, s-a descoperit la Sinoe și a fost comunicată de M. Cărlan la al XIII-lea Simpozion Național de Numismatică, București, 6–8 decembrie 1996.

⁶ C. Preda, H. Nubar, *op. cit.*, p. 32–37 (C. Preda); Gh. Poenaru Bordea, E. Oberländer -Târnoaveanu, *op. cit.*, p. 149; R. Ocheșeanu, BSNR, 67–69, 1973–1975, 121–123, p. 45–48.

⁷ N. Conovici, Al. Avram, în *Sur les traces des Argonautes, Actes du 6e Symposium de Vani (Colchida) 22–29 septembre 1990 (= Annales Littéraires de l'Université de Besançon, 613)*. Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité. Centre de Recherches d'Histoire Ancienne – Volume 154, Paris, 1996, p. 253–258, datare ce consideram, după comunicarea lor, că necesită confirmări; Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, Dacia, N. S., 35, 1991, p. 215 și 217, nr. 3, poziție pe care o împărtășim și în prezent.

⁸ În legătură cu momentul final al emisiunilor, vezi, mai recent, Mihaela Mănuclu-Adameșteanu, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 127 și notele 18–20, la p. 130–131, unde este bibliografia.

⁹ I. Donoiu, SCN, 7, 1980, p. 133–134.

neprecizat, dar care aparțin sigur aceleiași cetăți, având pe revers, ca și toate celelalte, vulturul pe delfin. Chiar dacă încadrarea cronologică a emisiunilor autonome histriene comportă încă nuanțări și precizări de așteptat în viitor de la studii ce vor avea în vedere și confruntarea constantă cu descoperirile arheologice, succesiunea de cronologie relativă: primele serii cu Apollon¹⁰ paralele cu cele mai vechi emisiuni cu zeul fluvial¹¹, urmate poate de cele cu cap Helios, aproximativ paralele cu cele cu capul lui Dionysos¹², mai întâi și apoi de cele mai vechi serii cu Demetra, ce le preced pe cele cu cap Hermes¹³, apare ca destul de bine asigurată. Plasarea primelor două menționate în a doua jumătate a sec. IV, poate și la începutul celui următor, are în sprijin argumente suficient de solide. Următoarele, absente la Orgame, s-ar plasa din a doua jumătate a sec. III până imediat după jumătatea sec. II, pentru ca ultimele citate, prezente în lotul nostru să se dateze în linii generale după mijlocul sec. II. Oricum ar sta lucrurile din acest punct de vedere, cu observația că pachetul majoritar pare databil între mijlocul sec. V, poate ușor mai devreme, și jumătatea sec. III, ca apoi, după o pauză mai mult sau mai puțin lungă, monedele să reapară cândva, în sec. II, dar în cantități cât se poate de modeste, este de pe acum limpede că monedele histriene sunt de departe majoritare, lucru normal în absența unor emisiuni proprii și verificat la Tomis, pentru perioada de dinainte de deschiderea atelierului local¹⁴. Într-adevăr, ele reprezintă 46 exemplare, adică 80,70% din total, și, dacă le adăugăm și vârfurile de săgeată, atingem 84,21%, procentaj de natură să asigure osatura cronologică a întregului lot. Dacă structura sa actuală corespunde și unor realități politico-economice este o posibilitate rezonabilă de avut în vedere, bineînțeles măcar până ce viitoarele săpături arheologice și *ipso facto* înmulțirea materialului numismatic o vor contrazice cu probe mai mult sau mai puțin categorice.

¹⁰ C. Preda, H. Nubar, *op. cit.*, p. 37–39 (C. Preda); B. Mitrea, C. Buzdugan, SCN, 8, 1984, p. 25–36 și SCN, 9, 1989, p. 11–22.

¹¹ C. Preda H. Nubar, *op. cit.*, p. 38–40 (C. Preda).

¹² *Ibidem*, p. 40–41.

¹³ *Ibidem*, p. 41–43.

¹⁴ C. Scorpan, *loc. cit.*; R. Ocheșeanu, P. I. Dicu, BSNR, 75–76, 1981–1982, 129–130, p. 441 și 447–450; cf. Gh. Poenaru Bordea, SCIV, 21, 1970, 1, p. 135, la nivelul de atunci al documentării.

Monedele străine sunt reprezentate de o emisiune din Chersonesul Tauric, deja semnalată¹⁵, de una din Byzantion, de două cu numele lui Alexandru cel Mare pe revers, de una tot macedoneană cu fulger pe scut și coif pe revers, de una din Tomis, la care se mai adaugă poate ceva din cele trei exemplare cu contramărci, sigur din perioada autonomiei cetăților, greu, dacă nu imposibil, de identificat și bineînțeles dacă nu sunt cumva histriene, care, așa cum am văzut, erau la Orgame ca acasă, chiar dacă și ele „străine”.

Chiar dacă monedele străine reflectă circulația oamenilor¹⁶, prin firea lucrurilor, din motive extrem de diverse, dar din care cele economice nu sunt evident de exclus, în absența documentelor epigrafice, ele sunt de natură să ne aducă unele elemente privind legăturile cetății Orgame în perioada autonomiei. Sigur, deocamdată, nu avem prea multe atestări, dar toate sunt cât se poate de firești, fiind vorba de monede din zona pontică, Chersonesul Tauric și Tomis, din Propontida, Byzantion și din Macedonia, ale cărei interese în zona dobrogeană, măcar în perioada de la Filip II la Alexandru cel Mare și apoi la Lysimach, mai întâi satrap și din 305 regele macedonean al Traciei, sunt bine cunoscute.

În ce privește datarea lor, cea din Byzantion a fost plasată în sec. V–IV¹⁷, cea din Chersonesul Tauric se datează foarte probabil între 350–330¹⁸, cele de la Alexandru cel Mare sunt în principiu emisiuni contemporane¹⁹, în timp ce celelalte două sunt ceva mai târzii, emisiunea tomitană datân-

du-se cândva în prima jumătate a sec. II a.Chr.²⁰. Vom adăuga, ca să încheiem cu monedele aparținând erei vechi, prezența a doi denari republicani, unul imposibil de precizat²¹, al doilea din binecunoscutele emisiuni ale lui Marcus Antonius pentru legiuni, ce reprezintă doar 1,05% din numeroasele mărturii numismatice romane de la Orgame – Argamum.

Ansamblul monedelor romane cu 190 exemplare, adică 56,71% din totalul identificatelor constituie clar categoria cea mai bine reprezentată. Se întâmplă însă ca repartizarea lor în timp să fie cât se poate de inegală, emisiunile din sec. II–III, însumând doar 13 exemplare, adică 6,84% din cele aparținând epocii romane. Din acest lot firav lipsesc cu totul cele din sec. I p.Chr. Dinastia Antoninilor este reprezentată de șapte monede, șase de la Hadrian²², toate de bronz, una de la Antoninus Pius, emisă de o cetate greacă, dar atelierul rămâne neprecizat. Pentru dinastia Severilor avem patru exemplare, două de bronz de la Septimiu Sever, una romană, alta dintr-o cetate greacă, din păcate tot neprecizată, după care urmează doi denari emiși în vremea domniei lui Severus Alexander, unul cu efigia sa, celălalt cu a Iuliei Mamaea.

Cetatea Argamum nu ne mai oferă apoi nimic până la Probus și Carinus, reprezentați fiecare printr-un *aurelianus*, deși în Dobrogea, chiar dacă în 238, sub Pupienus și Balbinus se declanșează războiul „scythic”, emisiunile de la Gordian III și Filip Arabul sunt încă destul de stăruitor prezente²³, pentru ca apoi monedele să reapară frecvent măcar de la Aurelian, căci în unele cazuri fenomenul se produce ceva mai devreme²⁴.

Situația de la Argamum, cu numărul foarte mic de monede emise până la reforma lui Diocletian și cu lacunele mari de reprezentare puse în lumină mai sus, s-ar putea explica prin absența până acum a unor niveluri arheologice romane timpurii „odih-

¹⁵ Maria Coja, BMI, 41, 1972, 3, p. 36.

¹⁶ L. Robert, *Monnaies antiques en Troade*, în seria *Hautes Études Numismatiques*, 1, Paris, 1966, p. 113–114; Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 141, pentru monedele de bronz grecești din perioada Imperiului roman.

¹⁷ E. Schönert-Geiss, *Die Münzprägung von Byzantion*, I: *Autonome Zeit*, în seria *Griechisches Münzwerk*, Berlin-Amsterdam, 1970, p. 52; M. J. Price, *Sylloge Nummorum Graecorum*, IX, *The British Museum*, 1, *The Black Sea*, Londra, 1993, pl. II, nr. 49–50, în categoria mijlocul sec. IV – sec. III, unde sunt primele și s-ar plasa în circa 340–330.

¹⁸ V. A. Anochin, *Monetnoe delo Chersonesa (IV v. do n.e. – XII v. n.e.)*, Kiev, 1977, p. 22–25, 44–45 și 136–137, nr. 35–36; cf. W. Stolba, în *Hellas und der griechische Osten, Studien zur Geschichte und Numismatik der griechischen Welt, Festschrift für Peter Robert Franke zum 70. Geburtstag*, Saarbrücken, 1996, p. 225–241, mai ales p. 231–232.

¹⁹ M. J. Price, *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus. A British Museum Catalogue*, Zurich, Londra, 1991, p. 53–54 și 72.

²⁰ B. Pick, K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, I, *Die Antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 2, Berlin, 1910, p. 604–606.

²¹ Semnalat de Maria Coja, *op. cit.*, p. 36.

²² *Ibidem*, *loc. cit.* și p. 41 unde este semnalată prima dintre ele.

²³ Maria Bărbulescu, R. Ocheșeanu, Pontica, 23, 1990, p. 240–249; la Histria monedele de la Filip Arabul sunt destul de rare, Gh. Poenaru Bordea, SCN, 5, 1971, p. 91–113; C. Preda, H. Nubar, *op. cit.*, p. 66–69 (H. Nubar).

²⁴ Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, E. Nicolae, SCN, 9, 1989, p. 54.

nite”, foarte probabil și datorită unei nivelări realizate prin decapare în zona fortificată romano-bizantină, ce reduce substanțial șansele pentru descoperiri viitoare cât de cât abundente.

Pentru perioada 294–450 situația descoperirilor monetare de la Argamum²⁵ pe etape cronologice am sintetizat-o în tabelul I, pe care îl vom însoți de un succint comentariu, evidențiind și materialul care nu s-a putut încadra suficient de precis din acest punct de vedere, după care vom examina și situația numerarului mărunț emis în a doua jumătate a sec. V, în cadrul căruia, la nivelul descoperirilor izolate, se constată unele lacune.

lor respective ne dau cei mai scăzuți coeficienți monede/an din întreaga epocă analizată, 0,07 respectiv, 0,16. Din eșantioanele dobrogene până acum publicate sau încă inedite, dar analizate din acest punct de vedere²⁶, doar la Troesmis întâlnim o situație similară. S-ar putea să fie vorba însă la Argamum tot de efectul decapării presupuse mai sus. Dacă într-adevăr așa ar sta lucrurile din acest punct de vedere, abia începând din 313–318 situația ar deveni relevantă. Coeficientul monede/an, 1 în această perioadă, dat de cele patru exemplare, dintre care unul este emis la Arelate și două sunt de la Heraclea, egal cu cel din perioada următoare

Tabelul I

Argamum 1965-1995

	Perioada	Monede	% din total	Monede/ani	Coeficient	% din coeficienți (24,79)	± față de medie (1,30)
I	294–307	1	0,61	1/13	0,07	0,28	–1,23
II	307–313	1	0,61	1/ 6	0,16	0,64	–1,14
III	313–318	4	2,46	4/ 4	1	4,03	–0,30
IV	318–324	7	4,32	7/ 7	1	4,03	–0,30
V	324–330	4	2,46	4/ 6	0,66	2,66	–0,64
VI	330–336	5	3,08	5/ 6	0,83	3,34	–0,47
VII	336–341	16	9,87	16/ 5	3,20	12,90	+1,90
VIII	342–348	15	9,25	15/ 7	2,14	8,63	+0,84
IX	348–354	5	3,08	5/ 6	0,83	3,34	–0,47
X	354–358	27	16,66	27/4	6,75	27,22	+5,47
XI	358–361	9	5,55	9/ 4	2,25	9,07	+0,95
XII	361–364	1	0,61	1/ 2	0,50	2,01	–0,80
XIII	364–378	36	22,22	36/15	2,40	9,86	+1,10
XIV	378–383	2	1,23	2/ 4	0,50	2,01	–0,80
XV	383–395	10	6,17	10/13	0,76	3,06	–0,54
XVI	395–402	3	1,85	3/ 7	0,42	1,69	–0,88
XVII	402–408	5	3,08	5/ 6	0,83	3,34	–0,42
XVIII	408–425	3	1,85	3/17	0,17	0,68	–1,13
XIX	425–450	8	4,93	8/25	0,32	1,29	–0,98

162

24,79

Pentru anii 294–307 avem o singură monedă, mai exact o emisiune a lui Maximianus Herculius din 295–296 de la Heraclea și tot una pentru anii 307–313, emisă pentru Maximinus Daza în 313 la Heraclea. Cele două monede raportate la anii etape-

²⁵ Maria Coja, *op. cit.*, p. 36 și 41, sunt menționate doar o monedă de la Constantin cel Mare, din 313–317, și una de la Valentinian I din 365–366.

²⁶ Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, E. Nicolae, *op. cit.*, p. 53–71; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, în *Actes du XIe Congrès International de Numismatique organisé à l'occasion du 150e anniversaire de la Société Royale de Numismatique de Belgique, Bruxelles, 8–13 septembre 1991*, II, Louvain-la-Neuve, 1993, p. 355–370, unde modelele statistice Dobrogea și Imperiul roman pentru sec. IV, precum și modelul statistic Imperiul roman (cu Tomis și Tropaeum Traiani) pentru sec. V, cu bibliografia; *idem*, SCN, 10, 1993 (1996), p. 67–90, pentru sec. V; la care adaugă A. Popescu, SCN, 10, 1993 (1996), p. 47–66, pentru Noviodunum.

318–324, dat de șapte exemplare, între care emisiuni din Thessalonic (2), Heraclea (1) și Siscia (1), se plasează cu puțin sub medie (–0,30). În orice caz, creșterea este spectaculoasă față de etapa 294–313 și în ansamblul materialului doar cinci etape, de care va fi vorba la locul potrivit, beneficiază de coeficienți mai mari situați de altfel peste media perioadei 294–450. Modelul statistic dobrogean pentru sec. IV confirmă o creștere pentru aceste două etape cumulate față de cele două anterioare tot cumulate, ceea ce rămâne valabil și la nivelul eșantionului „Imperiu” cu precizarea că în cadrul său anii 313–318 sunt mai bine reprezentați decât anii 318–324. Ne-am putea gândi pentru Argamum, dacă nu cumva fortificația romană târzie a fost finalizată, cândva între 313–318, poate în cadrul unui efort militar mai larg, schițat și anterior în unele cazuri, pentru care Tropaeum Traiani ne oferă un jalon cronologic important prin inscripția de la poarta de est, care datează inaugurarea noii incinte în 316. Să mai adăugăm doar că o monedă de la Licinius nu a putut pentru moment să fie încadrată mai strâns din punct de vedere cronologic.

În anii 324–330 coeficientul monede/an obținut pentru cele patru exemplare de la Argamum, trei provenind din atelierele de la Thessalonic, Nicomedia și Cyzic, este în scădere, 0,66. Fenomenul este resimțit aproape peste tot în Dobrogea și el pare să se verifice și la nivel de imperiu. O ușoară redresare în anii 330–336 nu atinge cotele din 313–318 și 318–324, cele cinci monede, între care câte două emise la Heraclea și Cyzic, dându-ne un coeficient de 0,83. Aceasta rămâne oricum departe de ce se întâmplă atât la nivelul modelului statistic dobrogean, în cadrul căruia materialul din anii 330–336 se prezintă ca al doilea vârf, cât și la nivelul celui realizat pentru imperiu, unde, chiar dacă poziția etapei nu este la fel de bună, creșterea este sensibil mai accentuată decât la Argamum.

Pentru anii 336–341 avem în cetatea ce ne reține atenția 16 monede, care, raportate la ani, ne dau un coeficient de 3,20, primul în ordine cronologică aflat peste medie (+1,90) și al doilea în ordinea mărimii după cel din 354–358. Din eșantioanele dobrogene până acum publicate doar la Noviodunum²⁷ se întâlnește o situație identică și merită

să punem în lumină împrejurarea că, dacă pentru ansamblul Dobrogei se înregistra între 336–341 o scădere, la nivel de imperiu înregistram nu numai o creștere accentuată, ci conturarea celui de al doilea vârf al diagramei. Să mai precizăm că pentru ultimii ani ai domniei lui Constantin cel Mare, mai exact din 336–337, avem la Argamum cinci monede, între care două sunt emise la Heraclea și câte una la Cyzic și Nicomedia, în timp ce pentru restul perioadei, adică din 337–341, avem 11, între care patru emise la Constantinopol, două la Thessalonic și una la Heraclea.

Din 342–348 avem la Argamum 15 monede, între care două emise la Antiochia și câte una la Nicomedia și Cyzic, ce, raportate la anii etapei, ne dau un coeficient de 2,14, aflat și el peste medie, dar în scădere accentuată față de cel precedent. Scăderea este comună tuturor eșantioanelor dobrogene cu analize statistice publicate și se reflectă firesc în modelul statistic realizat pentru sec. IV. Ea este de altfel sesizabilă și în modelul statistic pentru imperiu.

Etapa 348–354 este reprezentată în eșantionul nostru de cinci monede, între care se află câte o emisiune din Heraclea, Thessalonic, Constantinopol și Nicomedia. Coeficientul monede/an în scădere abruptă, 0,83, este egal cu cel din 330–336, dar, spre deosebire de acela ce era suspect de mic, regresul din 348–354 beneficiază de analogia modelului Imperiu, cu observația că, pentru ansamblul Dobrogei, se constată în această etapă o ușoară creștere, care însă este departe de a fi generală. Coeficienții sunt în această etapă în scădere și la Troesmis, Noviodunum, Tropaeum Traiani și Tomis.

Pentru anii 354–358 avem la Argamum 27 monede, între care câte două sunt emise la Constantinopol și Nicomedia, câte una la Siscia, Thessalonic și Alexandria, coeficientul fiind cel mai înalt înregistrat, 6,75, mai bine decât dublul celui înregistrat pentru al doilea vârf din 336–341. Saltul este peste tot considerabil, atât în Dobrogea, cât și în Imperiu, deosebirile constând doar în amplitudinea sa. De regulă, coeficientul acestei perioade este în frunte, cu excepția notabilă a Histriei²⁸ între cele de la noi, a căror prelucrare a fost până acum publicată.

²⁷ A. Popescu, *op. cit.*, p. 51 și nota 22, unde ipoteza verosimilă că „Noviodunum și Tropaeum Traiani par să nu fi fost afectate de raidul din 337–340”.

²⁸ Gh. Poenaru Bordea, Pontica, 4, 1971, p. 323; C. Preda, H. Nubar, *op. cit.*, p. 72–73 (H. Nubar); Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, E. Nicolae, *op. cit.*, p. 56 și p. 62, tabelul III; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, *Actes...*, p. 538.

O scădere sensibilă se produce la Argamum între 358–361, ani pentru care am înregistrat nouă monede, între care două emise la Siscia și una la Nicomedia. Coeficientul monede/an este 2,25 și rămâne peste medie. Modelele statistice Dobrogea și Imperiu înregistrează și ele scăderi abrupte. Între 361–364 se produce o nouă scădere. Într-adevăr, avem o singură monedă emisă la Constantinopol în vremea lui Iulian Apostatul și coeficientul scade la 0,50 în registrul negativ la un nivel ce îl depășește doar pe cel din 294–307 și 307–313.

Pentru etapa 364–378 avem un număr impresionat de monede, 36, între care câte două emise la Heraclea și Cyzic, câte una la Siscia, Constantinopol, Nicomedia și Antiochia, dar, repartizate la anii etapei, coeficientul este de 2,40, sensibil peste medie, aflat în poziția a treia, destul de bună în cazul de față comparativ cu alte eșantioane dobrogene.

Etapa 378–383 este critică în Dobrogea, aflată în dificultate după anii de cumpănă 375–378, cu primirea goților în imperiu și răscoala acestora²⁹. La Argamum avem două monede, din ateliere neprecizate, cu un coeficient de 0,50, egal cu cel din anii 361–364. Datorită tocmai slabei reprezentări a monedelor emise în 378–383, uneori chiar a absenței lor în eșantioane, această etapă a fost cumulată cu cea următoare 383–395, în analizele pentru Dobrogea, publicate, făcându-se referire la anii 378–395. Pe ansamblu, la nivelul mediei coeficienților, avem în modelul statistic Dobrogea o scădere față de anii 364–378, în contradicție cu cel realizat pentru imperiu, ce indică o creștere. Pentru etapa 383–395 avem de la Argamum 10 monede, una singură cu atelierul precizat, cel de la Thessalonice, ce ne dau și un coeficient în creștere 0,76, aflat însă evident tot în registrul negativ și mult sub cel din 364–378. Doar la Tomis și Noviodunum ei sunt sensibil mai mari decât cei abia citați și vor continua să crească și între 395–402, ceea ce evident la Argamum și în general în Dobrogea nu se întâmplă.

Într-adevăr, în etapa 395–402 nu am putut încadra în eșantionul argamens decât trei monede, toate din ateliere neprecizate, ce dau un coeficient, în scădere, de 0,42. Impactul hunic inițial, resimțit acut în regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră, cu excepțiile mai sus menționate, pare să se mai fi atenuat în cazul nostru între 402–408, de când avem cinci monede precis încadrate, între care două emise la Constantinopol, și un coeficient de 0,83, practic dublu față de cel anterior. Mai există, de altfel, la Argamum încă patru monede încadrabile larg între 395–408 și una emisă cândva între 402–423, ceea ce înseamnă că de fapt ambii coeficienți 395–402 și 402–408 sunt în realitate chiar ceva mai ridicați decât cei din tabelul 1.

Pentru etapa 408–425 avem în eșantionul nostru trei monede din 408–423, una emisă la Nicomedia, cu un coeficient extrem de scăzut, 0,17. Scăderile sunt peste tot acute în Dobrogea în această vreme. La Argamum, care ne-a dat opt exemplare din anii 425–450, se produce atunci o ușoară creștere, deși coeficientul de 0,32 rămâne unul dintre cele mai mici, ceea ce ne împiedică să avem în vedere o adevărată redresare. Coeficienți ceva mai înalți decât cei anteriori se înregistrează la Troesmis, Histria și Tropaeum Traiani, în timp ce la Tomis ei se mențin la același nivel, ca în alte eșantioane, Noviodunum ori Axiopolis, să înregistrăm scăderi. O ușoară creștere se înregistrează și la nivelul modelului statistic Imperiu.

Dacă până la această dată pătrunderea monetară la Argamum, deși neuniformă, ne indică un flux aproape continuu, în continuare ea devine, la nivelul monedelor izolate, intermitentă. Imediat după 450 ne lipsesc monedele de la Marcian (450–457), poate ca efect periferic al raidurilor hunice din 441–443 sau din 447, așa cum s-a presupus în legătură cu tezaurul de la Ulmetum³⁰. De altfel și eșantioanele complete pentru sec. V de la Tomis și Tropaeum Traiani înregistrează în această vreme scăderi nete, mai mult sau mai puțin abrupte, în contradicție cu modelul statistic Imperiu la care se constată o ușoară creștere.

Monedele reapar însă la Argamum în vremea lui Leon I (457–474). În lotul acum cercetat ele

²⁹ Vezi mai recent A. Popescu, *op. cit.*, p. 53; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, SCN, 10, 1993, p. 68–69; notabilă este împrejurarea că în descoperirile monetare din *regio Histriae* ultimele exemplare sunt emisiuni din 364–378, Gh. Poenaru Bordea, la Al. Suceveanu, *Fântânele. Contribuții la studiul vieții rurale în Dobrogea romană*, București, 1997, sub tipar, cu precizarea că avem în acest caz o situație limită, în alte părți, chiar în lumea rurală, moneda continuând să pătrundă și mai târziu.

³⁰ Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, E. Nicolae, RIN, 90, 1988, p. 320 sau *idem*, Pontica, 21–22, 1988–1989, p. 179; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, Pontica, 23, 1990, p. 314 și nota 46; pentru descoperirile monetare dobrogene din sec. V, tezaure sau izolate, și interpretarea lor istorică, Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, SCN, 10, 1993, p. 68–79.

sunt în număr de patru. Prezența lor la Argamum este importantă în condițiile în care și la Tomis și la Tropaeum Traiani se înregistrează noi descreșteri, comune de această dată și eșantionului ce l-am realizat pentru imperiu. Pentru domnia lui Zenon (474–491), în eșantionul nostru nu avem, măcar deocamdată, nimic, aparent în concordanță cu ce se întâmplă la nivel de imperiu. Monedele sunt din nou prezente printr-o emisiune de la Anastasius, un bronz mic având pe revers monograma împăratului, emis foarte probabil înainte de reforma monetară, cândva între 491 și 498. Din perioada sec. IV–V există sigur o imitație barbară, poate și o a doua, ce urmează să fie precizată cu alt prilej, dar este de pe acum cert că proporția acestui material pe ansamblu nu era prea mare³¹.

Pentru anii de la sfârșitul sec. V s-a descoperit în săpăturile arheologice de la Argamum un mic tezaur de *minimi* compus din 69 monede și 12 exemplare cu totul fragmentare. O examinare preliminară a avut ca rezultat identificarea unui număr de 27 de piese: tip „cruce în cunună”, anii 425–450, 3 exemplare (11,11%), Marcian, anii 450–457, 2 exemplare (7,40%), Leon I, anii 457–474, 3 exemplare (11,11%) și Anastasius, anii 491–498, 19 exemplare (70,37%). Dacă asupra acestei importante descoperiri vom avea fără îndoială să revenim, considerăm util să reținem două aspecte și anume, pe de o parte, prezența în cadrul său a emisiunilor de la Marcian, compensând cumva absența lor printre descoperirile izolate și dătătoare de speranță pentru viitor, pe de altă parte existența unui moment dificil pentru cetate în vremea respectivă, pe linia vremurilor tulburi din Scythia Minor în sec. V.

Oricum, se impune credem constatarea că, în ciuda acestor dificultăți, la Argamum circulația monetară se manifestă nu numai în prima jumătate a sec. V, când documentarea dobrogeană mai este cât de cât abundentă, ci și în cea de a doua, când datele la dispoziția noastră sunt, din păcate, încă destul de sărace, chiar dacă în mare progres față de ce se știa cu câteva decenii în urmă.

Pe parcursul prezentării materialului numismatic din sec. IV–V de la Argamum am punctat și atelierele emitente, atunci când monedele au putut

fi determinate din acest punct de vedere. Numărul lor este din păcate destul de mic, 59 exemplare. Avem reprezentate nouă ateliere, după cum urmează: Arelate, 1 exemplar (1,69%), Siscia, 5 exemplare (8,47%), Thessalonic, 8 exemplare (13,55%), Heraclea, 13 exemplare (22,03%), Constantinopol, 11 exemplare (18,64%), Nicomedia, 10 exemplare (16,94%), Cyzic, 7 exemplare (11,85%), Antiochia, 3 exemplare (5,08%) și Alexandria, 1 exemplar (1,69%).

Dacă, în ce privește aportul atelierelor la piața locală, poziția în frunte a celor de la Heraclea și Constantinopol, ca și locul deosebit de important ocupat de numerarul emis în Propontida, ce reprezintă 69,47% din total, par să fie caracteristice pentru Dobrogea, în cazul cetății Argamum avem o contribuție ceva mai mare a atelierelor sud-est europene de la Thessalonic și Siscia (împreună dau 22,02%). Cumulând atelierul de la Thessalonic celor din Propontida avem însă și la Argamum o proporție de 83,02% din numerar, apropiată de cea de la Tomis 81,98% și cumva firească pentru regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră.

Pentru perioada bizantină a secolelor VI–VII avem 88 monede de bronz³², între care una neprecizată cronologic, alături de care semnalăm aici și prezența unui solidus și a unui semissis de la Anastasius, precum și a unui tremissis de la Iustinian. Cele mai multe piese de bronz sunt emisiuni de la Iustinian, 37 exemplare; Iustin II, 19 exemplare și Mauriciu Tiberiu, 14 exemplare, urmați de ceilalți împărați până la Heraclius inclusiv, cu un număr sensibil mai mic de piese, între cinci (Iustin I) și două (Heraclius).

Evident, dacă raportăm numărul monedelor la anii de domnie ierarhia se schimbă sensibil (tabelul 2). Fără să stăruim prea mult în comentariul nostru asupra unor probleme de interpretare, vom căuta totuși să desprindem câteva aspecte pe care le considerăm de pe acum ca mai importante. Un prim aspect al problemei este că reprezentarea materialului este, la nivelul coeficienților monede/an de la Anastasius, evident după reforma din 498, până la Iustin II inclusiv, în continuă creștere. Începutul sub Anastasius este și la Argamum, ca în toate eșantioanele dobrogene stu-

³¹ Vezi mai de curând, Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, *Pontica*, 23, 1990, p. 293, 296 și 310–311; A. Popescu, *SCN*, 10, 1993, p. 56.

³² Fuseseră semnalate monede de la Iustin I, Iustinian, Iustin II, Mauriciu Tiberiu și Focas; vezi Maria Coja, *op. cit.*, p. 38, 40 și 42.

diat³³, relativ modest, iar creșterea din vremea lui Iustin I (518–527) mai puțin accentuată decât în alte părți.

exemplar. Apoi există lacune serioase de reprezentare, o singură monedă plasându-se în 547/8, după care materialul redevine mai stăruitor pre-

Tabelul 2

Argamum 1965–1995 monede bizantine AE

	Monede	% din total	Monede/ani	Coeficient	% din coeficienți (5,14)	± față de medie (0,64)
Anastasius	3 (VI–VII)	3,44	3/20	0,15 (VII)	2,91	–0,49
Iustin I	5 (IV)	5,74	5/ 9	0,55 (V)	10,70	–0,09
Iustinian	37 (I)	42,52	37/38	0,97 (II)	18,87	+0,33
Iustin II	19 (II)	21,83	19/13	1,46 (I)	28,40	+0,82
Tiberiu II Constantin	3 (VI–VII)	3,44	3/ 4	0,75 (III)	14,59	+0,11
Mauriciu Tiberiu	14 (III)	16,09	14/20	0,70 (IV)	13,61	+0,06
Focas	4 (V)	4,59	4/ 8	0,50 (VI)	9,72	–0,14
Heraclius	2 (VIII)	2,29	2/30	0,06 (VIII)	1,16	–0,58

87

5,14

În ce privește numerarul emis sub Iustinian se cuvine să remarcăm că cel de dinainte de reforma monetară, emis între 527 și 538, este reprezentat prin opt exemplare sau 22,22% din cele precizate din acest punct de vedere (un pentanummion rămâne în afara socotelilor), iar cel de după reformă, 538/9–556/7, prin 28 exemplare (77,77%). Coeficientul monede/an pentru primele este de 0,72, cel pentru următoarele este sensibil mai ridicat: 1,11.

După reforma din anul XII al domniei, 538/9, se introduce înscrierea anului pe monede. Pentru Argamum avem, excluzând cele nouă piese la care anul a rămas neprecizat, un pachet important pentru 538–543, totalizând șapte exemplare (35% din cele cu anul precizat): 538/9, 2 exemplare; 539/40, 1 exemplar; 541/2, 3 exemplare și 542/3, 1

zent: 555/6, 1 exemplar; 556/7, 3 exemplare; 558/9, 3 exemplare; 561/2, 3 exemplare și 563/4, 1 exemplar. Chiar dacă lipsesc anii 557/8 și apoi 559/60–560/1 și 562/3, monedele îmbracă destul de bine la Argamum momentul atacului kutrigurilor din 559 și se poate pune problema dacă nu cumva a existat un moment mai dificil ceva mai înainte, poate cândva între 544 și 555³⁴. În ce privește raidul barbar din 559, cu consecințe grave în unele cazuri, chiar dacă el va fi afectat cetatea de care ne ocupăm, efectele sale par a nu fi fost de durată, ca în cazul Dinogetiei de pildă.

Cele 19 monede de la Iustin II (565–578) repartizate la anii de domnie se prezintă cu cel mai ridicat coeficient monede/an 1,46, împrejurare bine verificată pentru ansamblul Dobrogei, fiind stăruitor prezentă în toate eșantioanele cât de cât semnificative numeric la dispoziția noastră. Cele 18 monede cu anul de emisie precizat arată lipsa celor de la începutul domniei și de la sfârșitul ei. Pentru rest, structura cronologică a materialului se prezintă după cum urmează: 568/9, 3 exemplare; 569/70, 4 exemplare; 570/1, 2 exemplare; 571/2, 1 exemplar; 572/3, 2 exemplare; 574/5, 5 exemplare și 575/6, 1 exemplar. Deocamdată, sunt absente

³³ Pentru acestea, vezi deocamdată Gh. Poenaru Bordea, BMI, 40, 1971, 3, p. 51–60; C. Preda, H. Nubar, *op. cit.*, p. 78–85 (H. Nubar); Gh. Poenaru Bordea, Al. Popeea, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 225–226; Gh. Poenaru Bordea, în *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines, Bucarest, 6–12 septembre 1971*, III, Bucarest, 1976, p. 203–213; B. Mitrea, Pontica, 7, 1974, p. 49–72; idem, în *Actes du 8eme Congrès International de Numismatique, New York – Washington, Septembre 1973*, Paris –Bâle, 1976, p. 451–459; Gh. Poenaru Bordea, PACT, 5, 1981, p. 965–977; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 377–396; E. Oberländer -Târnoveanu, Peuce, 8, 1980, p. 251, 253, 255, 257–258, 261 și *passim*; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, E. Nicolae, SCN, 9, 1989, p. 58–64; Gh. Poenaru Bordea, E. Nicolae, A. Popescu, SCN, 11, 1995, sub tipar.

³⁴ I. Barnea, Dacia, N. S., 10, 1966, p. 237–259; cf. Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 387–388; pentru tezaurul de la Anadolchioi cu *terminus post quem* în 545/6, vezi acum B. Mitrea, Pontica, 16, 1983, p. 238–262; Gh. Poenaru Bordea, E. Nicolae, BSNR, 80–85, 1986–1991, 134–139, p. 101–115.

monedele emise în 573/4, fără ca acest fapt să aibă o semnificație prea mare³⁵.

Emisiunile de la Tiberiu II Constantin, în număr de trei, ne dau pentru scurta sa domnie un coeficient monede/an destul de ridicat, 0,75, încă în registrul pozitiv și depășindu-le chiar mai mult sau mai puțin larg pe cele din timpul lui Anastasius și Iustin I. Cele două monede cu anul de emisiune precizabil sunt din 579/80. Oricum, descreșterea din gradul de reprezentare față de domnia precedentă este foarte abruptă³⁶.

Deși domnia lui Mauriciu Tiberiu este reprezentată la Argamum de 14 monede, coeficientul este practic egal cu cel din domnia anterioară, chiar dacă o idee mai mic 0,70. Oricum, structura cronologică a materialului determinat ca an de emiter, 12 monede, arată o acoperire foarte inegală a perioadei. Într-adevăr, emisiunile sunt din anii 582/3, 1 exemplar; 583/4, 2 exemplare; 584/5 (?), 1 exemplar; 586/7, 1 exemplar; 587/8, 1 exemplar; 589/90, 2 exemplare; 590/1, 1 exemplar; 591/2, 1 exemplar; 592/3, 1 exemplar și 598/9, 1 exemplar, ceea ce arată o acoperire aproape uniformă pentru anii 582/3–592/3, un singur an 588/9 rămânând nereprezentat, în contrast net cu ce se întâmplă după aceea în perioada de până la sfârșitul domniei care ne dă o singură monedă. Merită să subliniem că în acest caz și primii ani sunt bine reprezentați și că raidul avaric, cunoscut din izvoare, pare să nu afecteze cetatea așa cum indică și alte eșantioane din zona aflată la nord de traseul acestuia³⁷. Moneda emisă în 592/3, apropiată de limita inferioară a pachetului majoritar dobrogean, ce se încheie în 594/5³⁸, pare să indice că aproxi-

mativ atunci s-a plasat și aici un moment critic, precedând data până de curând acceptată pentru căderea limesului dunărean și anume anul 602. Poate nu este inutil să reamintim în această ordine de idei că la Dinogetia ultima monedă este din 591/2³⁹, nefiind deci exclus ca ici-colo dificultățile să fi început să se manifeste chiar ceva mai timpuriu.

Oricum ar sta lucrurile din acest punct de vedere, momentul de criză a fost depășit și la Argamum în vremea lui Focas, așa cum se putuse de altfel constata curând după reluarea săpăturilor⁴⁰. Din vremea domniei acestuia s-au descoperit patru monede ce dau un coeficient doar ușor mai scăzut decât cel din vremea lui Iustin I, dar în descreștere față de cel anterior din 582–602. Dacă am împărți însă domnia lui Mauriciu Tiberiu în două etape distincte, așa cum materialul numismatic de la Argamum și din alte loturi dobrogene ne-o sugerează, am putea chiar postula că, după 602, se produce curând un reviriment în circulația monetară, așa cum se produsese și între 582–593. Cele trei monede cu anul de emisiune precizabil sunt din 604/5, 605/6 și 606/7, rămânând deocamdată descoperiți primii și ultimii ani ai domniei, ce par să fie în general ceva mai slab reprezentați în eșantioanele dobrogene. De altfel, numărul localităților ce ne-au furnizat monede de la Focas și Heraclius este sensibil mai mic decât al celor unde sunt reprezentați împărații bizantini anteriori.

Ceea ce este nou în eșantionul nostru este atestarea certă a unor emisiuni din vremea lui Heraclius. Cele două piese sunt din anii 612/3 și 613/4, precedând vremurile de grea cumpănă ce au urmat⁴¹, când circulația monetară bizantină începe să intre într-o degingoladă accentuată și de durată, resimțită nu numai în Peninsula balcanică, ci și în alte zone.

În ce privește structura numerarului pe ateliere emitente⁴², merită să precizăm că avem 74 exemplare precizate din acest punct de vedere.

³⁵ Cf. totuși Gh. Poenaru Bordea, Al. Popeea, *op. cit.*, p. 225–226.

³⁶ Evenimentele din jurul anului 580, pentru care Gh. Poenaru Bordea, *Actes...*, p. 207–208; Gh. Poenaru Bordea, Al. Popeea, *op. cit.*, p. 226, par să fie reflectate la Argamum doar de absența monedelor de la sfârșitul domniei lui Iustin II, căci, în continuare, ritmul pătrunderii numerarului bizantin de bronz până în 583/4, pare să fie aici chiar peste așteptări; cf. Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, BSNR, 77–79, 1983–1985, 131–133, p. 177–197.

³⁷ V. Pârvan, BCMI, 4, 1911, 16, p. 175 și 189–191; Gh. Poenaru Bordea, *Actes...*, p. 208–209 și 313; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 389–390; pentru tezaurul descoperit cu multă vreme în urmă la Tropaeum Traiani și legat direct de acest eveniment, R. Ocheșeanu, SCN, 11, 1995, sub tipar.

³⁸ Gh. Poenaru Bordea, *Actes...*, p. 209–210; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 390; Gh. Poenaru Bordea, E. Nicolae, A. Popescu, SCN, 11, 1995, sub tipar.

³⁹ B. Mitrea, *op. cit. supra*, nota 33; coincidența cu ultima monedă datată de la Troesmis, E. Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.*, p. 253 și 274, nr. 177, dacă se va verifica pe viitor, cu ocazia înmulțirii materialului, este fără îndoială frapantă.

⁴⁰ Maria Coja, *op. cit.*, p. 40 și 42.

⁴¹ Gh. Poenaru Bordea, *Actes...*, p. 210–211; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, *loc. cit.*

⁴² Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 390–395; Gh. Poenaru Bordea, E. Nicolae, A. Popescu, *op. cit.*, sub tipar.

Primul loc este ocupat autoritar și aici de Constantinopol cu 41 exemplare, ce reprezintă 55,40%. Urmează Nicomedia cu 16 exemplare (21,62%) ce se află și în alte eșantioane pe poziția a doua. Atelierul din Thessalonice, uneori reprezentat chiar ceva mai bine decât cel abia menționat, a dat la Argamum opt exemplare (10,81%), la egalitate cu cel din Cyzic, de regulă ceva mai puțin bine reprezentat. Lipsesc pentru moment emisiunile din Antiochia, ce în mod normal sunt prezente în eșantioanele dobrogene, fără a avea însă nicăieri o prea mare greutate specifică. Lotul nostru ne-a oferit o monedă emisă la Cartagina din 539/40, atelier ce-și face mai rar apariția în spațiul nostru geografic, dar atunci când există sunt tocmai emisiuni din 537/8–540/1, fiind aduse aproape sigur de participanții la operațiunile militare din nordul Africii⁴³.

Ca structură pe valori nominale avem 38 folles (43,18%), ce acoperă întreaga perioadă, 28 hemifolles (31,81%) de la Anastasius la Focas, 19 decanummia (21,59%) din vremea lui Iustinian și trei pentanummia (3,40%)⁹, între care câte o emisiune de la Iustinian și Tiberiu II Constantin⁴⁴.

ARGAMUM.

LES DÉCOUVERTES MONÉTAIRES. APERÇU PRÉLIMINAIRE

RÉSUMÉ

Depuis la reprise des fouilles archéologiques d'Argamum en 1965 on a trouvé un nombre considérable de monnaies, dont nous avons examiné pour le moment 448 pièces en argent, en bronze argenté et en bronze, y compris celles découvertes par hasard sur le site. Parmi celles-ci, 113 monnaies restent non-précisées ou insuffisamment précisées, car pour la plupart l'appartenance aux IVe–Ve siècles est claire.

Les monnaies grecques de l'époque de l'autonomie sont représentées par 57 ex. (17,01%). Les plus anciennes sont deux monnaies pointes de flèche de la deuxième moitié du VIe siècle av. J.-C. ou du commencement du siècle suivant. Suivent 29 monnaies coulées d'Istros avec la roue et la légende ΙΣΤ et une monnaie divisionnaire en argent des Ve–IVe siècles. Du même atelier nous avons des émissions des IVe–IIe siècles dont les plus nombreuses (10 ex.) sont celles ayant sur le droit l'effigie du dieu fluvial Istros.

⁴³ Vezi acum în urmă, A. Popescu, M. Ionescu, BSNR, 86–87, 1992–1993, 140–141, p. 324–326.

⁴⁴ Valorile nominale mai mici decât acestea sunt deocamdată absente, cu excepția notabilă a tezaurului de la Tomis, cartierul Anadolchioi. Gh. Poenaru Bordea, E. Nicolae, *op. cit.*, p. 105–106 și 108–109.

Les 46 monnaies d'Istros représentent 80,70% du total des monnaies grecques d'Orgamé, ou, si l'on ajoute les pointes de flèches vraisemblablement du même atelier, 84,21%. Il y a aussi des pièces frappées à Byzance, à la Chersonèse Taurique, à Tomi et en Macédonie, deux ex. dont une monnaie d'Alexandre le Grand, ainsi que trois émissions portant des contremarques qu'on n'a pas pu préciser.

Les plus nombreuses sont les monnaies romaines mais leur répartition dans le temps est tout à fait inégale. En effet il y a deux deniers du temps de la République (1,05%) et seulement 13 monnaies du Haut-Empire, d'Hadrien, Antonin le Pieux, Septime Sévère, Alexandre Sévère et Julia Mamaea, suivies après une pause assez longue par Probus et Carinus, soit 6,84%. Toutes les autres, soit 92,11%, sont des émissions des IVe–Ve siècles, dont 162 monnaies ont fourni les éléments nécessaires pour être encadrées dans un premier essai d'analyse statistique (voir le tableau). Les étapes qui donnent le plus grand nombre de monnaies sont 364–378, 36 ex. (22,22%); 354–358, 27 ex. (16,66%); 336–341, 16 ex. (9,87%) et 342–348, 15 ex. (9,25%). En ce qui concerne les coefficients monnaies/an l'étape 354–358 se situe en tête avec 6,75. Elle est suivie à une distance considérable par l'étape 336–341 avec 3,20 et par les étapes 364–378, 358–361, 342–348, qui nous offrent des chiffres supérieurs à 2. Dans le commentaire les auteurs cherchent à saisir les éléments susceptibles de particulariser la situation d'Argamum dans le cadre de la Dobroudja et de l'Empire. L'analyse porte sur l'époque 294–450 représentée presque sans lacune dans notre échantillon.

Après les émissions du type croix dans une couronne, il manque au niveau des pièces trouvées isolément les monnaies de Marcien et de Zénon, mais nous avons quand même quatre exemplaires de Léon Ier et un exemplaire au monogramme d'Anastase, qui attestent la reprise de la circulation monétaire dans la cité après la crise du milieu du Ve siècle ap.J.-C., conséquence des raids des Huns.

Des années de la fin de ce siècle on a découvert un petit trésor de *minimi* (69 monnaies plus ou moins entières et des fragments appartiennent à environ 12 ex.), dont lors d'un examen préliminaire nous avons réussi à identifier 27 ex., s'échelonnant des 450–457 à Anastase, probablement émises entre 491–498.

En ce qui concerne la structure du numéraire par ateliers émetteurs, sur le témoignage – assez maigrelet – des 59 pièces déterminées de ce point de vue, nous trouvons en tête ceux de la Propontide avec 69,47%. Nous notons aussi la présence d'imitations, une certaine et une autre probable, mais leur poids spécifique reste très faible car elles ne représentent qu'environ 1,25% du total des monnaies du Bas-Empire romain.

Pour l'époque des VIe–VIIe siècles nous avons 88 monnaies en bronze auxquelles s'ajoutent trois pièces en or d'Anastase (un *solidus* et un *semissis*) et de Justinien (un *tremissis*). La structure par empereurs des 87 ex. précisés est analysée du point de vue statistique (voir le tableau). Les pièces de Justinien sont les plus nombreuses (37 ex.), mais du point de vue coefficient monnaies/an celles de Justin II (19 ex.) passent et tête avec 1,49.

Pour les émissions d'après la réforme monétaire de 538/9 le commentaire met en évidence la structure chronologique du numéraire utilisable à cet effet. De ce point de vue nous

avons un paquet important de monnaies de 538/9 à 542/3 et un autre de 555/6 à 563/4. Dans ces conditions (une seule monnaie date de 547/8), on peut se demander si à Argamum il n'y a pas eu un moment difficile (entre 544–555) avant le raid des Koutrigours de 559, qui, même s'il a touché réellement la cité (les émissions de 559/60 et 560/1 manquent), n'a pas provoqué des conséquences aussi graves qu'ailleurs. Sous Justin II manquent les émissions du commencement et de la fin du règne, en général moins bien représentées en Dobroudja.

En ce qui concerne le règne de Maurice Tibère, il convient de souligner que les monnaies couvrent très bien l'étape 582/3–592/3 (même les années du début du règne sont mieux représentées que d'habitude), tandis que pour la deuxième

partie du règne nous avons une seule monnaie de 598/9. Il semble bien d'une part que le raid des Avars, connu par les sources écrites, n'a pas affecté la zone et, d'autre part, que la situation est devenue critique bien avant la date qu'on avait acceptée pour la chute du *limes* scythique c'est-à-dire 602.

D'autre part, les monnaies de Phocas des années 604/5, 605/6 et 606/7, ainsi que celles d'Héraclius de 612/3 et 613/4, montrent clairement qu'on a dépassé ce moment de crise et qu'avant la catastrophe de 614/5 les monnaies byzantines circulaient encore à Argamum.

Sur le témoignage de 74 monnaies la structure par ateliers est la suivante: Constantinople, 41 ex. (55,40%); Nicomédie, 16 ex. (21,62%); Thessalonique et Cyzique, avec 8 ex. chacun (10,81%); Carthage 1 ex.